

Een Afrikaan in dienst van het KNIL*

Een zoektocht naar de naam bij het gezicht

• EVELINE SINT NICOLAAS •

De afdeling Nederlandse geschiedenis kocht onlangs een intrigerend portret van een gewonde Afrikaanse militair (afb.1).¹ Rechtsonder, op de mitella die de linkerarm van de soldaat ondersteunt, is het portret gesigeneerd door Isaac Israëls (1865-1934). Linksboven is met rode verf nogmaals zijn signatuur te zien, evenals het jaar 1882. Al snel rees de vraag of het mogelijk was de identiteit van deze soldaat vast te stellen. In dit artikel is de zoektocht die volgde beschreven.

De onderscheidingen en het uniform wijzen er op dat de soldaat in het Nederlands Oost-Indisch Leger diende.² De onderscheidingen hebben betrekking op de militaire acties op Atjeh in het laatste kwart van de 19de eeuw, die tot doel hadden het Nederlandse gezag te vestigen op het noordelijke deel van het eiland Sumatra. De medaille aan het blauwe lint, half verscholen achter de mitella, is de Atjeh-medaille. Deze werd bij Koninklijk Besluit van 12 mei 1874 ingesteld als beloning voor de deelnemers aan de eerste Atjeh-campagne. De deelnemers aan deze campagne kregen tevens het Kruis voor Belangrijke Krijgsverrichtingen, de onderscheiding met het groen-oranje lint, op het portret zichtbaar naast de Atjeh-medaille.³ Ook het uniform van

de man was gangbaar tijdens de acties in 1873-1874. Tot 1894 kende het Oost-Indisch Leger geen specifieke eigen veldkleding.⁴ De militairen droegen Europese uniformen, enigszins aangepast aan de afwijkende tropische omstandigheden. Het donkerblauwe gevechtstenuue had een stijf gesloten kraag en een rij koperen knopen in het midden. De Europeanen, Ambonezen en Afrikanen in het Oost-Indische Leger droegen halfhoge leren schoenen, de inheemse militairen gingen blootsvoets. De geportretteerde soldaat draagt tevens een sjako, een stijf hoofddeksel zonder veel versiering dat naar boven toe taps toeloopt.

Werving voor het Oost-Indisch Leger

Nederland ontleende zijn claim op Sumatra, en daarmee ook op Atjeh, aan een traktaat met Engeland uit 1824. Hierin was vastgelegd dat Nederland gebieden in India afstond in ruil voor zeggenschap over Sumatra. Het machtige sultanaat van Atjeh had echter lange tijd de Nederlandse invloed weten af te houden, tot ergernis van de regering in Batavia en Den Haag.

Op 26 maart 1873 verklaarde Nederland de oorlog aan de sultan. In de strijd bleek al snel dat het Nederlands Indisch Leger niet was opgewassen te-

Afb.1
ISAAC ISRAËLS,
*Portret van een
Afrikaanse militair in
dienst van het KNIL,*
1882. Olieverf op
board, 37 x 23 cm.
Rijksmuseum,
Amsterdam, inv.nr.
SK-A-4954.

gen de guerilla-tactiek van de Atjeeërs. Toen zes weken later de troepen, zonder resultaat, weer inscheepten, waren 500 van de 3.000 manschappen gesneuveld. Ondanks dit teleurstellende resultaat werden de militairen in Batavia als overwinnaars binnen gehaald, zij hadden *den roem van het brave Indische leger verhoogd!* en kregen de genoemde onderscheidingen uitgereikt.⁵

Het Ministerie van Oorlog, verantwoordelijk voor de werving, had vanaf 1830 problemen om genoeg rekruten voor dit leger te werven.⁶ Nederlandse vrijwilligers waren doorgaans moeilijk te krijgen, zowel voor het leger in Europa als voor het Indische leger en het Ministerie probeerde elders in Europa vrijwilligers te werven. Vooral Belgen, Duitsers, Fransen en Zwitsers meldden zich bij het Koloniaal Werfdepot in Harderwijk. Door de onafhankelijkheid van België was het aanbod van soldaten echter afgenomen en ook de zware verliezen tijdens de Java-oorlog (1825-1830) zorgden voor een groot tekort aan militairen. In vijf jaar tijd verloor het Oost-Indisch Leger 15.000 militairen, van wie 8.000 Europeanen.⁷ Om dit tekort op te vangen werden Afrikaanse soldaten aan de Westkust van Afrika, in het huidige Ghana, geworven. Daar beschikte Nederland over een aantal vestigingen, waaronder het slaven centrum Elmina. Afrikaanse soldaten zouden, meer dan hun Europese collega's, bestand zijn tegen het tropische klimaat, en bovendien beschikken over een moedig en betrouwbaar karakter.⁸ Niet voor niets noemden de Javanen hen *Wollanda hitam*, zwarte Hollanders.⁹ De werving vond gedurende twee periodes plaats: van 1832-1842 en van 1855-1872.¹⁰ Na een weinig succesvolle proefperiode kwam deze pas goed van de grond met de komst van generaal-majoor Jan Verveer in 1836. Hij reorganiseerde het werfdepot in Elmina en sloot bovendien een overeenkomst met de koning van Ashanti, Kwaku Dua. Deze liet niet alleen de werving van soldaten in

het binnenland toe, maar verplichtte zich ook tot de levering van rekruten. Slaven werden door de Nederlanders vrijgekocht, om vervolgens als rekrut te worden ingelijfd. Van vrijwillige indiensttreding was geen sprake. Verveer achtte deze praktijken desondanks niet in strijd met de wetgeving tegen de slavenhandel. Hij zag de werving eerder als een menslievende daad, aangezien de Ashanti de slaven vaak als mensenoffer gebruikten bij bijzondere plechtigheden zoals een begrafenis van een hooggeplaatst persoon.¹¹ De slavenhandel was door koning Willem I onder druk van de Engelsen in 1814 officieel verboden en de wervingsactiviteiten van de Hollanders werden door de Engelsen dan ook nauwlettend in de gaten gehouden.¹² Om elke schijn van verkapte slavenhandel te vermijden, golden voor de rekruten dezelfde arbeidsvoorwaarden als voor de Europese soldaten. Na afloop van hun contract, dat meestal varieerde van zes tot twaalf jaar, konden de soldaten bijtekenen, repatriëren naar Afrika of in Indië blijven. Besloot men terug te keren naar Afrika dan gebeurde dat via Nederland. Op 6 april 1872 kwam er met de overdracht van Elmina aan Groot-Brittannië een eind aan de werving. In totaal waren er tussen 1831 en 1872 ruim 3.000 Afrikaanse rekruten richting Batavia vertrokken.

Isaac Israëls en het jaar 1882

Het is één van deze 3.000 Afrikaanse militairen die door Israëls is geportretteerd. Op grond van de datering van het schilderij (1882) kan worden vastgesteld dat Israëls de militair in Nederland heeft gezien en niet in Indië. De 17-jarige schilder had twee jaar eerder de Academie voor Beeldende Kunsten in Den Haag (1878-1880) afgerond; afgezien van een verblijf van enkele weken in Parijs, was hij het hele jaar in Nederland. Het gaat dus waarschijnlijk om een Afrikaner die na zijn diensttijd via Nederland terugkeerde

naar Afrika. Meestal verbleven deze soldaten, in afwachting van een passage richting Elmina, in het Koloniaal Werfdepot te Harderwijk. Ook kwam het voor dat de Afrikaanse militairen tijdelijk naar het militair tehuis Bronbeek in Arnhem gingen, waar ze bij eventuele verwondingen verpleegd konden worden. Het feit dat de geportretteerde militair kennelijk gewond is, zou kunnen betekenen dat hij in Bronbeek was opgenomen, om in de periode dat hij wachtte op terugkeer naar Elmina wat op te knappen. Israëls was begin jaren '80 gefascineerd door militaire onderwerpen en Israëls-kenner Anna Wagner schrijft dat hij in de jaren 1880-1884 onder andere op Bronbeek is geweest om de oudmilitairen en hun trofeeën vast te leggen.¹³ In schetsboeken of in bestaand werk van Israëls is hiervan echter niets terug te vinden. Ook de bewonersboeken van het militair tehuis vermelden in 1882 geen inschrijving van een Afrikaanse militair, terwijl dergelijke kortstondige bezoeken wel werden genoteerd.¹⁴ Het lijkt dan ook niet waarschijnlijk dat Israëls tijdens een bezoek aan Bronbeek dit portret heeft vervaardigd.

Hoe zag het jaar 1882 er voor de jonge schilder uit? In mei 1882 boekte Israëls zijn eerste belangrijke succes in het militaire genre op de Parijse Salon met het schilderij *Militaire begrafenis*.¹⁵ In datzelfde jaar zond hij een schilderij getiteld *Een Atjeh-held* naar de driejaarlijkse Tentoonstelling van Levende Meesters in Rotterdam. Het werd verkocht voor 300 gulden.¹⁶ Alhoewel het op het eerste gezicht voor de hand ligt te veronderstellen dat het hier gaat om het portret dat nu in bezit is van het Rijksmuseum, is dat toch niet waarschijnlijk. Afmetingen en prijs staan niet met elkaar in verhouding, zeker niet wanneer men weet dat op de Tentoonstelling van Levende Meesters in Den Haag in 1884 het veel grotere schilderij *Vertrek van een transport koloniale 400 gulden* opbracht.¹⁷ Na

de voltooiing van de *Militaire begrafenis* – begin 1882 – was Israëls aan dit nieuwe grote werk begonnen. Hij verbleef hiervoor enige tijd in Harderwijk waar, vanuit het Koloniaal Werfdepot, de rekruten per trein naar Rotterdam vertrokken om daar in te schepen naar Indië en waar dus ook de Afrikaanse militairen die naar Elmina terugkeerden, verbleven. In een brief aan de kunstenaar Philippe Zilcken (1857-1930) schrijft Israëls (...) *dat ik hier hard werk aan een vrij groote en zeer moeilijke aquarel, voorstellende 't vertrek van een détachement Kolonialen naar Indië. Een verdomd lastig sujet met veel figuren. Wanneer ik daarmee in Den Haag evenveel succes heb als hier zal 't mij evenwel verwonderen. De kolonel zit geregeld twee a drie uur per dag bij mij om 't wonder te aanschouwen.*¹⁸ Het beviel Israëls goed in Harderwijk: *Ik heb hier niet minder dan drie ateliers te weten: bij betrokken lucht werk ik aan 't station, met regen bij een fotograaf en met zon aan 't badhuis; dit is een herberg met twee verduveld lieve meisjes die op een duin bij de zee staat.* (afb. 2) Ondanks dit enthousiaste verslag is het schilderij met het vertrek uit Harderwijk uiteindelijk niet in die opzet gerealiseerd. Israëls besloot het moment van vertrek in Rotterdam vast te leggen. Niet zonder succes overigens, op de Parijse Salon van 1885 kreeg hij een eervolle vermelding voor dit *Vertrek der Kolonialen*.¹⁹

Wanneer Israëls in Harderwijk verbleef is niet precies te achterhalen, maar dat hij er in 1882 is geweest is duidelijk.²⁰ De brief aan Zilcken is niet gedateerd, maar uit de inhoud blijkt dat deze geschreven is in de nazomer van dat jaar. Israëls schrijft: *het is hier een rare boel, iedereen heeft hier zoo'n soort halve zomer achter zich.* Er bestaat nog een brief uit 1882 die betrekking heeft op het werk van Israëls in Harderwijk. Deze is geschreven op 23 augustus 1882 aan de heer Gerhard, stationschef te Harderwijk.²¹ Israëls informeert naar de mogelijkheden een

Wanneer ik daarmee in den vloeg evenwel
succes heb als hier, zal ik mij evenwel verwonderen.
De kolonel zit gezegd twee à drie uur per
dag bij mij om te wonder te aanschouwen.
Ik heb hier niet minder dan drie ateliers,
te weten: bij de bakstenen lucht werkt ik aan
de Station; met regen bij een fotograaf
en met een van 't laatste; de laatste tekening
met twee verdere liere meijer die op den
druin bij de zee strand. In die laatste localiteit
had je van de ondergeschikte, (waaraan hij
aan 't werk was), met ons een schetsje kunnen
maken zoals 't medebestemd.

Je ziet des doot de mensche, zelfs in
Harderwijk, heb de congnantste zijden
des leuwa oprecht. 't is hier een rare
buel; ieder heet hier een in 't harte een
water zich. Ik spreek haast en asmochij,
maar fantastiek uitvinder juffrouw, te
bepaaldster in een kolonialen heberg, die
mij versterkt dat zij een zuster was v. de Bode.
Ik wonder vonding dat haar man vordelichtig
was - spreek en de B. om uit roer, maar
schijnt vonding een en eldange brief van
te loog.

Isaac Israëls

Afb. 2
Brief van Isaac Israëls
aan Philippe Zilcken,
ongedateerd, 1882,
collectie Zilcken 1.01,
Rijksprentenkabinet,
Rijksmuseum,
Amsterdam.

studie te maken van een wegrijdende
trein. Voor een volgende Parijse salon
is hij opnieuw van plan een schilderij
te maken van de vertrekkende trein uit
Harderwijk en in tegenstelling tot het
eerste plan wil hij nu de gehele trein
vastleggen.

De lichting van 1870: 89 Afrikanen in dienst van het Oost-Indisch Leger

De meest voor de hand liggende ver-
onderstelling is dat Israëls de Afrikaan
in de nazomer van 1882 in Harderwijk
heeft gezien. Dat geeft enig houvast
bij de poging de identiteit van de man
vast te stellen. De meeste Afrikanen
waren twee keer zes jaar in dienst.
Zeker in de laatste jaren dat er gewor-
ven werd in Elmina, werden er meestal
contracten voor twaalf jaar gesloten.

Gaan we uit van een dergelijk dienst-
verband en rekenen we terug vanaf
1882, dan betekent dit dat de afge-
beelde soldaat mogelijk in 1870 in
dienst is gekomen van het Oost-Indisch
Leger.²² Via de stamboeken en de ex-
tracten van de stamboeken in het ar-
chief van het Ministerie van Koloniën
is precies na te gaan hoeveel en welke
Afrikaanse rekruten in 1870 vanuit
St George d'Elmina richting Batavia
gingen.²³ Hun staat van dienst, mili-
taire loopbaan en gedane veldtochten
zijn beschreven alsmede het moment
en de wijze van uitschrijving.

Op 31 mei 1870 gingen 89 Afrikaan-
se soldaten aan boord van de s.s. Ter-
nate die vanuit Nederland via Elmina
naar Batavia voer. Bij de inschrijving
kregen de Afrikanen allen een korte,
krachtige Nederlandse naam. Zo

heette het kind van Sova Moctoem en Goessie voortaan Jan Blik, dat van Denaba en Efoaa Jan Kooij en kregen andere soldaten namen als Jan Steen, Hein IJs en Floris Graaf. De Ternate bereikte Batavia op 14 augustus 1870, waar de rekruten aan wal gingen en werden ingedeeld bij de diverse bataljons. Van de 89 Afrikanen van de lichter van 1870 sneuvelden er 41 in Indië, twee staan genoteerd als vermist en zes werden veroordeeld wegens diefstal of onacceptabel gedrag. Zo werden Kees Loop en Jan Vlugg uit het leger gezet; zij mochten hun medailles niet langer dragen.²⁴ 23 Afrikanen bleven na hun diensttijd in Indië en vestigden zich in zogenaamde Afrikaanse kampongs, met name in Semarang, Salatiga en Purworedjo op Midden-Java. De overgebleven 17 gaven aan terug te willen keren naar hun geboorteland in Afrika, waar de meesten zich zullen hebben gevestigd in een wijk van Elmina die nog steeds bekend staat als Java Hill.²⁵ Niet alle 17 komen echter in aanmerking voor het portret dat Israëls schilderde. Zeven militairen keerden vóór 1882 terug naar Afrika,

zij waren gewond en hierdoor ongeschikt geraakt voor de militaire dienst. Zeven andere militairen zijn pas na 1882 uit Indië vertrokken, waardoor ook zij niet in aanmerking komen voor het portret door Israëls. Eén, Piet Storm, kwam nooit aan, hij sprong op de Noordzee overboord. Anderen tekenden voor een extra periode van zes jaar en kwamen pas in 1890 naar Nederland.²⁶

Uiteindelijk blijven er van de lichter van 1870 slechts drie Afrikaanse militairen over die in 1882 in Nederland waren: Jan Blik, Kees Pop en Jan Kooij, van wie de eerste ook meteen moet afvallen, aangezien hij geen onderscheidingen heeft gekregen. Pop en Kooij vertrokken samen op 6 juni 1882 uit Batavia met de Celebes. Ze kwamen in Nederland aan op 26 juli 1882 om vervolgens op 3 september 1882 met de Maria Cornelia terug te keren naar Elmina. In de tussentijd, de nazomer van 1882, verbleven zij in Harderwijk en het is dus mogelijk dat Israëls hen toen heeft geportretteerd.

Beide militairen waren, zoals blijkt uit de gegevens in het stamboek, betrokken bij de acties op Atjeh in 1873-1874 en hadden hiervoor de genoemde en op het portret zichtbare medailles ontvangen. Voor Jan Kooij was het hier niet bij gebleven. Hij verliet het leger als korporaal en had bovendien in 1878 de Militaire Willemsorde ontvangen, waarmee hij de eerste Afrikaanse militair was die deze hoge onderscheiding te beurt viel. Kooij kreeg de onderscheiding in het bijzonder vanwege zijn optreden bij de verovering van de kuststrook van Sumatra, waarbij hij het leven van zijn commandant, kapitein Bloom, redde door twee Atjeeërs te doden.²⁷ De aanwezigheid van de Afrikaanse militairen bleef in Harderwijk niet onopgemerkt. Met name korporaal Jan Kooij trok de aandacht. Het *Overveluwsch Weekblad* berichtte op 5 augustus 1882 over zijn aankomst en vermeldde dat hij perfect de Nederlandse taal beheerste en met

Afb. 3

JOHAN COENRAAD LEICH, *Portret Jan Kooij*, 1882. Olieverf, 71 x 54 cm, Museum Bronbeek, Arnhem, inv.nr. 1329.

warmte over zijn familie en geboorteland sprak.²⁸ En in de editie van 9 september adverteerde de boekverkoper J. Weding met portretten en biografische beschrijvingen van Kooij, alsmede met stadsgezichten van Harderwijk.²⁹ Van Kooij is bovendien een geschilderd portret bekend door de schilder Johan Coenraad Leich (1823-1890) die het in februari 1883 schonk aan het militair tehuis Bronbeek (afb. 3).³⁰ De korporaal is trots afgebeeld met al zijn onderscheidingen: de genoemde Militaire Willemsorde 4de klasse, de Gouden Kroon voor eervolle vermelding in de strijd, het Kruis voor belangrijke krijgsverrichtingen, de Atjeh-medaille en de bronzen medaille voor twaalf jaar trouwe dienst. Het feit dat de Militaire Willemsorde niet op het schilderij van het Rijksmuseum is afgebeeld, maakt dat ook Kooij moet afvallen als kandidaat voor het portret. Fuselier Kees Pop blijft over.

Kees Pop

Kees Pop – de Afrikaanse namen van de militairen werden niet genoteerd in het stamboek – werd in 1846 te Elmina geboren als kind van Kwamena en Ekoerva. Zijn signalement luidde: 1,57 cm lang, rond gezicht, breed voorhoofd, zwarte ogen, kleine neus, grote mond, ronde kin, zwart haar en wenkbrauwen en twee sneden in de linkerwang. De opmerking over de ronde kin is toegevoegd aan de vaste opsomming van kenmerken in het stamboek. De sneden op de wang zijn met enige fantasie op het portret zichtbaar, al moet worden opgemerkt dat dit geen uitzonderlijk kenmerk van Kees Pop was; elke stam had eigen tribale kenmerken waartoe ook de sneden op de wang behoren. Pop meldde zich op 26 april 1869 als vrijwilliger bij het Werfdepot in Elmina voor een periode van 6 jaar. Hij ontving hiervoor een handgeld van 120 gulden. Enige weken later, op 7 juli, werd de verbintenis gewijzigd. Pop tekende nu voor een

periode van 12 jaar, tegen een handgeld van 180 gulden. De verbintenis ging in op de dag van inscheeping, 30 mei 1870: steeds wanneer er voldoende militairen geworven waren, vertrokken zij gezamenlijk naar Batavia. Daar vertrok hij 12 jaar later, op 6 juni 1882, zoals gezegd samen met Kooij, met de Celebes richting Nederland. In de tussenliggende periode was hij bij verschillende acties in Atjeh betrokken, zowel in het eerste als het tweede bataljon infanteristen. Drie maal is Kees Pop, samen met Jan Kooij, terug te vinden in de administratie van het Ministerie van Koloniën over het jaar 1882. Op 2 augustus worden zij achtereenvolgens genoemd vanwege de toekenning van gagement, vanwege de aanspraak die zij maakten op een gratificatie van 12 gulden en vanwege het feit dat zij zich beklagden dat zij bij hun vertrek uit Semarang *hunne lederen kleertank* moesten inleveren.³¹

Een aantal vragen blijft onbeantwoord. Kees Pop ontving, net als Jan Kooij, na de voltooiing van zijn diensttijd de bronzen medaille voor twaalf jaar trouwe dienst. Deze medaille is op het portret niet te zien, maar zou schuil kunnen gaan achter de mitella. Dit zou in elk geval overeenkomen met de volgorde waarin men normaal gesproken deze medailles draagt. Ook de aanleiding voor het feit dat de soldaat gewond is, blijft onduidelijk. Het lijkt niet waarschijnlijk dat dit nog te maken heeft met de militaire acties op Atjeh in 1873-1874, maar het betreft waarschijnlijk een verwonding die hij later heeft opgelopen. Zou het feit dat in het stamboek de aantekening over een certificaat van goed gedrag is doorgestreept, hier iets mee te maken hebben? Was er wellicht sprake van een vechtpartij aan boord? Het zijn vragen waar we waarschijnlijk nooit een antwoord op zullen krijgen.

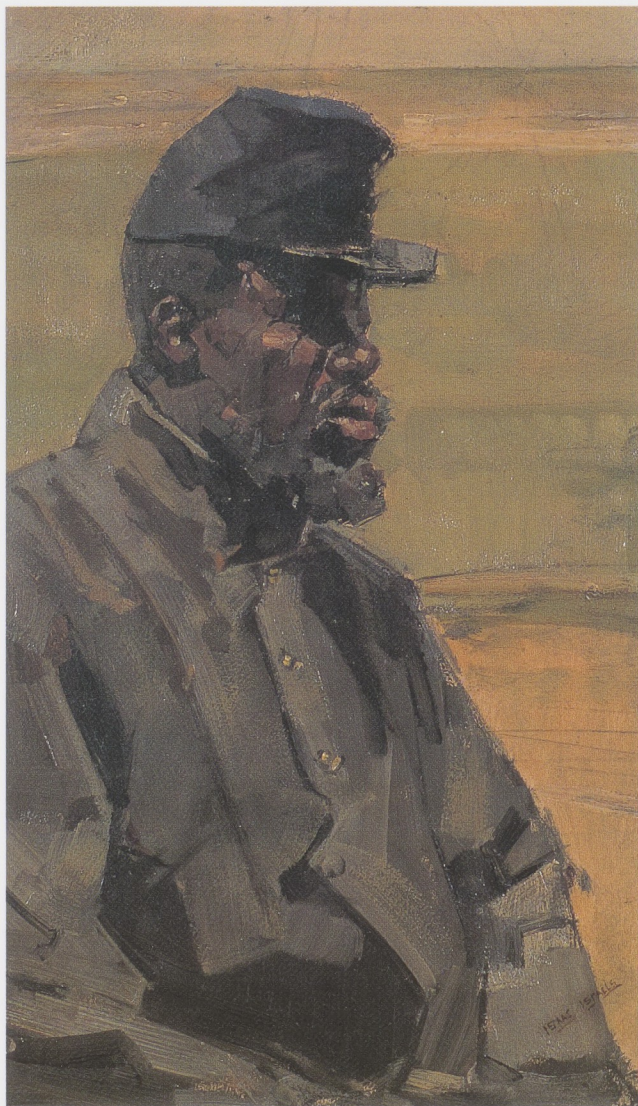
Ook Museum Bronbeek is sinds april van dit jaar een portret van een Afrikaanse militair rijker, eveneens geschilderd door Isaac Israëls (afb. 4).³²

Alhoewel niet gedateerd, is het stellig een tegenhanger van het portret in het Rijksmuseum. Beide zijn rechtsonder door Israëls op dezelfde wijze gesig-neerd, hebben dezelfde afmetingen en in beide gevallen betreft het olieverf op board. Het feit dat er twee portretten zijn, lijkt de theorie dat het om Kees Pop en Jan Kooij gaat te bevestigen. Bronbeek zou daarmee een tweede portret van Jan Kooij hebben verworven. Het verschil tussen Kooij door Coenraad Leich en Kooij door

Isaac Israëls is evident, maar is tevens te verklaren door het vanzelfsprekende verschil in stijl tussen de 59-jarige Leich en de 17-jarige Israëls. Ook de andere functie of aanleiding van de portretten speelt hierbij een rol. Dat van Leich is duidelijk het portret van een trotse militair, terwijl Israëls eerder gefascineerd lijkt door het Afrikaanse uiterlijk van de man. Het is een fascinatie die hij de rest van zijn leven zou behouden; in 1921 schreef hij aan de vrouw van Willem Witsen: *Eigenlijk ril en beef ik bij 't idee dat ik weer blandas moet schilderen, want waarachtig, wat zeg jij nou Marie, wat is er aan die blandas eigenlijk aan?*³³

Of het portret van het Rijksmuseum Kees Pop voorstelt zal waarschijnlijk nooit helemaal te bewijzen zijn en wellicht is dat ook niet erg. Het is een vroeg voorbeeld van de fascinatie van Israëls voor de niet-blanke mens, een fascinatie die hier duidelijk ook nog gecombineerd is met zijn interesse voor de militaire wereld. Deze combinatie van factoren zorgt er voor dat het portret een bijzondere plaats inneemt in het oeuvre van Israëls. Het schilderij is bovendien een prachtige illustratie van de werving van Afrikaanse soldaten voor het Nederlands Oost-Indisch Leger en de wijze waarop in de 19de eeuw de horizon van Harderwijk werd verbreed.

Afb. 4
ISAAC ISRAËLS,
*Portret van een
Afrikaanse militair*,
ongedateerd. Olieverf
op board, 36,5 x 21,5
cm. Museum Bron-
beek, Arnhem.

NOTEN

- * De auteur is de volgende personen erkentelijk voor hun adviezen en informatie: I. van Kessel, G.H. de Kinkelder, J. de Moor, J.H.H. van Roosmalen, F. Smits, D. Staat, P. Verhoeven en K. Zandvliet.
- 1 Herkomst: Veil. Sotheby's Amsterdam 24-4-1989, nr. 364, niet verkocht; veil. Sotheby's Amsterdam 7-11-1989, nr. 302, niet verkocht; part.coll.; Kunstbeurs Breda 1997; Kunsth. Paulus van Pauwvliet; Kunsth. Salomon Lilian; PAN 1997; Tefaf 1997; Kunsth. W. de Boer; part.coll.; PAN 1998; Kunsth. Schlichte Bergen; Rijksmuseum, Amsterdam 2000; inv.nr. SK-A-4954. Informatie J.H.H. van Roosmalen, Tilburg. Het schilderij is eenmaal eerder afgebeeld: R. Bionda en C. Blotkamp (ed.), *De schilders van tachtig, Nederlandse schilderkunst 1880-1895*, Zwolle 1991, pp. 63-64, ill. nr. 47.
  - 2 Het Nederlandsch-Oost-Indisch Leger werd in 1830 opgericht. Voor die tijd werd het leger in Indië gezien als deel van het Nederlandse staande leger. Op 6 september 1836 kreeg het Nederlandsch Oost-Indisch Leger het predicaat Koninklijk. Het gebruik van de term KNIL werd echter pas sinds 1933, praktisch een eeuw later, gangbaar. Zie W. Bevaart, *Bronbeek Tempo doeloe der liefdadigheid*, Den Haag 1998, pp. 15-16. In dit artikel zal de term Oost-Indisch Leger worden gebruikt.
  - 3 H.G. Meijer, C.P. Mulder en B.W. Wagenaar, *Orders and Decorations of The Netherlands*, z.pl. 1984, pp. 73-75. Een deel van de buitgemaakte kanonnen werd omgesmolten en gebruikt voor de fabricage van de Atjeh-medaille.
  - 4 Na 1894 werd een 'eigen' uniform voor het KNIL geïntroduceerd, de donkerblauwe atilla. Deze kledij is gangbaar gebleven tot de Eerste Wereldoorlog. Toen werd een tropen-veldtenue, in een niet-donkere tint, ingevoerd. C.A. Heshusius, 'Het KNIL op zoek naar een doelmatig veldtenue. Enkele beschouwingen uit een moeizame periode', *Armamentaria* (1990) 25, pp. 63-82.
  - 5 Zie voor verloop van de Atjeh-oorlog (1873-1904) Paul van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, Amsterdam 1980. Zie voor jaarlijkse verliescijfers van de manschappen tot 1884: E.B. Kielstra, *Beschrijving van den Atjeh-oorlog*, Den Haag 1883-1885.
  - 6 Zie voor de problematiek rond de werving voor het Oost-Indisch Leger: Martin Bossenbroek, *Volk voor Indië. De werving van Europese militairen voor de Nederlandse koloniale dienst 1814-1909*, Amsterdam 1992.
  - 7 In het Oost-Indisch Leger diende een groot percentage niet-Europese militairen beneden de rang van sergeant. De inheemse soldaten kwamen van alle eilanden in de archipel en hadden al snel een belangrijk aandeel in het leger. Aanvankelijk was de verhouding 1:1, later in de eeuw wordt zij vastgesteld op 1:3. Bevaart, *op.cit.* (noot 2), pp. 17.
  - 8 De Afrikaanse soldaat was over het algemeen *opgeruimd van karakter, volhardend, voortvarend en hij probeerde de Europeaan na te volgen* zie Ineke van Kessel, 'De geschiedenis van zwarte Hollanders', *Onze Wereld*, juli 1985, pp. 34-37. Uit het onderzoek in de archieven van het Ministerie van Koloniën (zie noot 23) blijkt overigens dat er niet altijd sprake was van een volgzaam karakter; diverse Afrikaanse soldaten moesten wegens 'operoerige bewegingen' of wangedrag voor de krijgsraad verschijnen.
  - 9 Later *Belanda hitam*. Kessel, *op.cit.* (noot 8), pp. 35.
  - 10 In 1859 kwamen 70 Afrikaanse militairen in dienst van het Oost-Indisch Leger, in 1860: 150, 1861: 125, in 1862 en 1863 elk jaar 100 en de resterende periode tot 1872 in totaal 250 man. Bossenbroek, *op.cit.* (noot 6), 143. Zie voor meer informatie over de werving van Afrikanen: J. Verhoog, 'De werving van Westafrikanen voor het Nederlands-Indische leger 1831-1872', *Mededelingen Sectie Militaire Geschiedenis Landmachtstaf* 12 (1889), pp. 5-26.
  - 11 Bossenbroek, *op.cit.* (noot 6), pp. 95.
  - 12 De slavenhandel was dan wel verboden, maar het zou nog tot 1863 duren voordat de slavernij officieel werd afgeschaft. In de gebieden die door de Engelsen werden bestuurd was de slavernij al in 1833 afgeschaft.
  - 13 Anna Wagner, *Isaac Israëls*, Venlo 1985, p. 12.
  - 14 Onderzoek in de bewonersboeken van Bronbeek heeft tot nu toe twee Afrikaanse militairen opgeleverd, beiden ingeschreven op 25 juli 1890: Dirk van Es (64124, 5760) vertrok op 17 september 1890 naar Elmina en Louis Carre (64121, 5757) zou zijn geboorteland niet meer terug zien, hij overleed op Bronbeek op 2 mei 1897.
  - 15 Het schilderij bevindt zich nu in de collectie van het Gemeentemuseum, Den Haag. Ook wel: *De begrafenis van de jager, De laatste eer, Militair saluut*. Wagner, *op.cit.* (noot 13) pp. 171.
  - 16 Nummer 174, catalogus Tentoonstelling *Levende Meesters* 1882 gehouden bij de Academie te Rotterdam, exemplaar RKD Den Haag met in potlood de prijzen. Het is niet duidelijk hoe het schilderij bewaard is gebleven en hoe eruit zag.
  - 17 Nummer 187. Het schilderij bevindt zich nu in de collectie van het Rijksmuseum Kröller-Müller Museum, Otterlo. Wagner, *op.cit.* (noot 13) pp. 171.
  - 18 Zie brief I.I aan Ph. Zilcken 1882 RPK, 1.01. De brief is niet gedateerd.
  - 19 Er is één schetsboek uit 1882 (Museum Boijmans Van Beuningen, schetsboek nr. 1) waarin voornamelijk schetsen voor het *Vertrek der Kolonialen* staan.
  - 20 Wagner gaat er vanuit dat Israëls in het begin van het jaar in Harderwijk was, tot eind februari, wanneer hij teruggaat naar Den Haag om de tentoonstelling in Parijs voor te bereiden. Uit de

- brief aan Zilcken blijkt echter dat deze geschreven is in de nazomer. Ook het feit dat hij buiten aan het schilderen is, zoals ook op de schets is te zien, lijkt in strijd met het gangbare weer in de maanden januari/februari. Aanwijzingen voor het feit dat Israëls aan het begin van het jaar in Harderwijk was, heb ik niet kunnen vinden.
- 21 Anna Wagner (noot 13) verwijst naar deze brief, pp. 18-19, die in 1985 in bezit is van mevrouw J. Gerhard-van den Heuvel te Valkenswaard. De brief is niet achterhaald.
- 22 Het onderzoek in de stamboeken heeft zich niet beperkt tot de lichting van 1870. Vanaf de lichting van 1863-1864 zijn alle inschrijvingen doorgenomen, maar dit leverde geen Afrikaanse soldaten op die in 1882 via Nederland naar Elmina terugkeerden en de genoemde onderscheidingen hadden gekregen.
- 23 ARA, 2.10.50, stamboek registratie van het Ministerie van Koloniën betreffende militairen in Oost- en West-Indië 1814-1950, inv.nr. 358: 'Oost Indisch Boek' algemeen stamboek gehouden te Batavia, periodiek opgezonden in verband met mutaties betreffende Europese en daarmee gelijkgestelde onderofficieren en minderen, geworven in en buiten Europa.
- 24 Kees Loop werd veroordeeld tot een jaar gevangenisstraf wegens medeplichtigheid aan twee diefstallen. Ook Jan Vlug werd beschuldigd van diefstal., ARA, 2.10.50, inv.nr. 358, 64.203 en 5831.
- 25 Kessel, *op.cit.* (noot 8), pp. 35.
- 26 Louis Carre en Dirk van Es gingen bij aankomst naar het militair tehuis Bronbeek in Arnhem (zie noot 14). Ook Hendrik Bord kwam in 1890 naar Nederland. Bij zijn stamboekgegevens staat echter vermeld dat hij niet in het gesticht (Bronbeek) wenste te worden opgenomen; in afwachting van zijn transport naar Elmina verkoos hij een verblijf in het Werfdepot te Harderwijk. Door in het onderzoek ook de stamboeken van eerdere lichtingen te bekijken is rekening gehouden met het feit dat de Afrikaan die Israëls heeft geschilderd ook nog langer dan de aangenomen 12 jaar in Indië zou kunnen zijn gebleven, er kwam echter niemand in aanmerking. Zie noot 23.
- 27 Bij KB van 2 maart 1878, nr. 1 werd Kooij geslagen tot Ridder der 4de klasse van de Militaire Willemsorde. De voordracht daartoe werd door de gouverneur-generaal in december 1877 gedaan. ARA, staatssecretarie.
- 28 *Kooi heeft een zeer gunstig uiterlijk, is uiterst beschaafd, en spreekt met de meeste liefde en achting over zijn familie en zijn land. Het Nederlandsch spreekt hij zuiver. Overveluwsch Weekblad, zaterdag 5 augustus 1882, 38ste jaargang, no 32.*
- 29 Allison Blakely, *Blacks in the Dutch World. The evolution of Racial Imagery in a Modern Society*, Bloomington/Indianapolis 1993, p. 248.
- 30 Leich was tussen 1867 en 1888 tekenleraar aan het Koninklijk Instituut voor de Marine te Willemsoord, Nieuwediep. P.A. Scheen, *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1950*, Den Haag 1969-1970, deel 1.
- 31 ARA, 2.10.02, inv.nr. 5617, agenda over de tweede helft van het jaar 1882, nrs. 39, 41, 43.
- 32 Aankoop op veiling Van Stockum Den Haag, maart 2000, cat.nr. 59. Afkomstig uit particuliere collectie. Niet eerder genoemd of afgebeeld in literatuur over Israëls.
- 33 Dolf Welling, 'Isaac Israëls', *Vitrine* (1991) 6, pp. 7-11.